

ATEŞBAZ- I VELİ VE MEVLEVİLİKTEKİ ÖNEMİ

Atesbazi Veli And His Importance in Mevleviyeh

Mehmet Ali HACIGÖKMEN*

ÖZ

Ateşbâz-ı Veli hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Bugün bildiğimiz Mevlana ile arasında geçen bir menkıbe, türbesinde bulunan kitabedir. Ateşbaz-ı veli bütün bu bilinmezliğine rağmen Mevleviliğin en önemli yapı taşlarından biridir. Bundan dolayı onun hakkında cevaplanması gereken birçok soru vardır. Mevlana Celaleddin'e talebe olmuş mudur? Larende'den mi Konya'ya gelenler arasındadır? Büyük göç ile Sultanu'l-ulema ile beraber mi Anadolu'ya gelmiştir? Yoksa Mevlana'nın vefatından sonra Sultan Veled döneminde mi öne çıkmıştır. Çalışmamızda bu sorulara, bazı varsayımlarla cevap aranmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mevlana, Mevlevilik, Ateşbaz-ı Veli, Sultan Veled, Matbah, Sema'*

ABSTRACT

We do not have much information about Atesbazi Veli. Today, we just have a saga which took place between Mawlana and him and an epitaph in his tomb. Although all his obscurity, he is one of the constituents of Mevleviyeh. For this reason, there are a lot of questions about him need to be answered. Was Atesbaz a student of Jalāl ad-Dīn Muhammad Rūmī? Was he among the ones who came from Konya or Larende? Did he come to Anatolia with Bahaeddin Veled during the great immigration? Or did he come into prominence after the death of Mawlana during the term of Sultan Veled. In our paper, these questions will be tried to be answered making some assumptions.

Keywords: *Mawlana, Mrlvriyeh, Atesbazi Veli, Sultan Veled, Cuisine, Sama.*

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hgokmen@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

MEVLANA'NIN BABASI SULTANU'L-ULEMA Bahaeddin Veled, göç kararı almasının ardından büyük bir kabileyle hareket etmişti. Ancak ailesinden bazı fertlerini de geride bırakmış, aile parçalanmıştı. Bahaeddin Veled'in Fatma Hatun adlı bir kızı vardı. Horasanda evlenmiş kocasıyla orada kalmıştı¹. Yine Bahaeddin Veled'in Hüseyin adında bir oğlu daha vardı. O da Horasanda annesiyle kalmış veya ölmüş idi. Yine ev halkından Bahaeddin Veled'in Hatun (Nusub-Nasb) adında süt annesi vardı, (bazı kaynaklar onu Bahaeddin Veled'in kız kardeşi olarak verir) o da Horasan'da kalmış idi². Tabii ki Bahaeddin Veled'in bu göçü esnasında yanında sadece ailesi bulunmuyordu. Yanında Sultanu'l-ulema'yı seven birçok kişi de bulunuyordu. Mesela Şerafeddin Semerkandî bunlardan biriydi³. Daha sonra *Mevlana Celaleddin*, Larende'ye geldiklerinde Şerafeddin Semerkandî'nin kızı Gevher Hatunla evlenecektir⁴. Şerafeddin Semerkandî, torunları Veled ve Alaeddin'in Halep ve Şam'da eğitimleri esnasında yanlarında bulunacağından ona kaynaklar Şerafeddin Semerkandî-i Lala diyecektir⁵. Bu isimler dışında kafilede kimler vardı. *Ateşbâz-ı Veli* ve ailesi de bu kafilede mi idi? Bunun ile ilgili detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Şimdi onun hayatı ile ilgili bilgileri değerlendirmeye geçelim.

ATEŞBAZ-I VELİ'NİN ADI, SOYU VE ANADOLU'YA GELİŞİ

Esas ismi Şemseddin Yusuf, babasının ise İzzeddin'dir. Doğum yeri ve yılı belli değildir. 684 (m. 1285) yılında Konya'da vefat etmiştir⁶. Adının Yusuf olmasından ziyade *Ateşbâz-ı veli* olarak tanınmıştır. *Âteş-bâz* Farsça: "Ateşle meşgul olan; oynayan kişi" anlamındadır⁷. Bu kelimenin, "Âş-pez" (Aşçı), "Aş-pez Başı" (Aşçıbaşı) kelimesinden geldiğini öne sürenler olmuşsa da, türbesindeki kitabelerde, "Ateş-bâz" şeklinde zikredilmektedir⁸.

Ateşbâz-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişi, Mevlana'ya talebe oluşu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi büyük göç denilen, Sultanu'l-ulema ile Horasan- Belh'den hep birlikte gelmiştir. Bir diğer görüş ise Şeyh Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ile beraber Konya'ya geldiğidir⁹. Diğerleri ise Kara-

¹ Franklin Lewis, *Mevlana - Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, İstanbul 2010, s. 78.

² Lewis, a.g.e., s. 78

³ Feridûn b. Ahmed Sipehsâlar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler er-Risâle* (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 121; H. Ritter, *Mevlânâ Celaleddin Rûmi ve Etrafındakiler, Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, (7-8), 1942, s. 268-281; Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (çev. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1997, s. 66.

⁴ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1989, s. 22-23.

⁵ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 42-43; Eflâkî, a.g.e., I, 80, 391. Sadettin Nüzhet, *Mevlana*, İstanbul 1932, s. 7.

⁶ Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 331.

⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 103; A. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Ankara 2000, s. 26.

⁸ A. B. Gölpınarlı, *Mevlânadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 332; Gölpınarlı, *Mevlevi Adap ve Erkanı*, İstanbul 1963, s. 41.

⁹ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 35; Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 214;

man'dan Konya'ya yapılan göç ile gelmiş olması gerektiği görüşüdür¹⁰. Bu görüşleri değerlendirecek olursak:

Ateşbâz-ı Veli, 1285 yılında, Hüsameddin Çelebi'nin ölümünden bir yıl sonra vefat etmiştir. İleri yaşlarda vefat etmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Eğer Anadolu'ya ilk kabileyle veya Şeyh Muhakkık ile gelmişse, küçük yaşlarda babası ve ailesi ile geldiğini varsaymamız gerekiyor. Ayrıca bu görüşler doğru olsaydı Mevlana'nın eserlerinde Ateşbâz ile ilgili bilgiler bulmamız gerekliyordu. Ateşbâz'ın Mevlevîliğin sistemleşmesindeki önemli rolüne bakıldığında Mevlana'nın eserlerinde ve sonraki menkıbelerde ismi olmaması bu ilk iki görüşün çok zayıf bir ihtimal olduğunu bize gösteriyor. Ateşbâz-ı Veli'nin Mevlana Celaleddin ile ilişkisi ise sadece bir menkıbeyle anlatılır. Bu menkıbeyi aktaracak olursak:

Bir gün mutfakta yemek pişerken odun tükenir, Ateşbâz Hz. Mevlânâ'ya gider, durumu anlatır. Hz. Mevlana; "Git ayaklarını ocağın altına koy" der. Emri yerine getiren Ateş-bâz-ı Veli, ayaklarından çıkan ateşle yemeğin tekrar kaynamaya başladığını görür. Ne var ki sol başparmağına bakarken "Yanar mı?" diye şüpheye düşer ve sol başparmağı yanar. Durumu Hz. Mevlana'ya anlatırlar, Hz Mevlana mutfağa gelerek niçin şüpheye düştün anlamında "Hay Ateş-baz hay!" der; o da utanarak sağ başparmağını yanan parmağının üzerine kapatır¹¹. Bu olay dervişlerin semaya başlamalarında saygıyla yâd edilir. Dervişler semaya sağ ayak başparmağını sol parmaklarının üzerine basarak başlarlar¹². Böylece Yûsuf bin İzzeddin bu olaydan sonra ateşle oynayan mânâsına gelen "Ateşbâz" unvânıyla anılmaya başlar. Ateşbâz'ın Mevlana ile ilişkisi sadece bu menkıbeye dayandırılır. Demek oluyor ki Ateşbâz büyük dergaha Mevlana'nın eserlerine ve menkıbelere girmeyecek kadar geç gelmiş olmalıdır.

Karaman'da Sultanul-ulema'ya katıldığı yani Karaman Türklerinden bir derviş olduğu görüşüne gelince¹³: Aslında bu görüş Ateşbâz'ın yaşayışına daha uygun gözüküyor. Böylece Mevlana'nın vefatından evvel (1273) dergahta öne çıktığı Hüsameddin Çelebi döneminde dergahın en önemli siması ve feyizli bir derviş olduğunu söylememiz gerekiyor.

1284/683 senesinde Hüsameddin Çelebi'nin vefatı üzerinden hemen bir yıl sonra da Ateşbâz vefat etmiştir (ö. 1285). Bu dönemde Sultan Veled büyük sarsıntı geçirmişti (ö. 1312). İbtidânâmesine bu durumu ve halini çok samimi ve içli beyitlerle anlatmıştır. O şöyle der: "Yetim bir çocuk gibi, yapayalnız kaldı. Korkudan ağladı ve zayıfladı. Çölde, sığınaksız ve kimsenin şefkatini görmeden yaşayan ve şaşkınlık içinde kalan bir çocuk gibi kendinden ümidini kesti. Karanlık ve

¹⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 589

¹¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Adap ve Erkani*, İstanbul 1963, s.8-9; Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 331.

¹² Gölpınarlı, *Mevlevî Adap*, s. 8

¹³ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 589.

*gam kuyusunda kaldım*¹⁴ diyerek hem Hüsameddin Çelebi, hem de Ateşbâz'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü belirtmiş olmalıdır. Ateşbâz'ın Sultan Veled üzerinde derin bir tesiri olduğunu Mevleviliğin sistemleşmesinde Ateşbâz-1 veliyi ve makamını en başa koymasından anlaşılabilir. Ayrıca Sultan Veled'in kızı Ârife Şeref Hatun'un oğlu Muzafferredin Ahmed Paşa torunlarından Çelebi Abdüssamed, Ateşbaz-1 Veli kabri'nin yanına bir zaviye yaptırmış olması da Sultan Veled ve çocukları ile ilişkisini belirtmek adına kayda değer¹⁵. Bu durum özellikle büyük dergahta Mevlana'nın hemen ölümünde evvel veya sonra öne çıktığı Sultan Veled ve çocuklarının ve Canların en önemli mürebbsi olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koyar.

ATEŞBAZ-I VELİ'NİN MAKAMININ MEVLEVİLİKTEKİ YERİ

Sultan Veled(1226-1312) döneminde Mevlevi muhibleri ve müritleri artmış, Mevlevihaneler Konya dışına taşmış idi. Bu nedenle Mevlevilik usullerinin tertibinde kendisine ve çocuklarına mürebbilik yapan Canların dergahın mutfağında yetişmesini sağlayan Ateşbâz-1 veliyi ve makamını en başa koymuştur.

Eğer bir muhip hizmette pişip olgunlaşacaksa bunu mutfakda (matbah) yapacaktır. Matbah artık zaviyenin merkezi ve ruhu olmuştur. Aşçı Dede (Ser Tabbah) canların mürebbsidir¹⁶. O sadece bir aşçı değil canları pişirip olgunlaştıran kişi olmuştur. Mevlevi Dergahlarında manevi eğitim mekanı olan matbah-1 Şerifde dervişlerin eğitimi ile ilgilenen aşçı dede (ser tabbah) görevine (makamına) verilen addır. Bu manevi görev çok değerlidir. Mevleviliğe ikrar veren veya çileye soyunmak isteyenleri, gözden geçiren ve adayı gözleyen kişi Ateşbâz-1 veli makamında bulunan kişi *aşçı dededir*. Canların gözden geçirilmesinde ve nihâi kararın verilmesinde de son söz sahibi de ateşbâz makamındaki kişidir.

Hatta Mevlevihanelerde bu manevi makam somutlaştırılmıştır. Mevlevi hânelerde matbahda “ateşbaz-1 veli ocağı” denilen özel bir ocak vardır. Bu ocağı üzerine “ *ya hazret-ı ateşbâz-1 veli*” yazısı konmuştur. Bu ocakta özel günlerde gümüş renkli ateşbâz-1 veli kazanı denilen kazan ile aş pişirilir ve daha sonra itina ile yıkanarak yerine kaldırılırdı. Yine bu makam Mevlana dergahında da somutlaştırılmıştır. Meydanda serili beyaz postun adı da “Ateşbâz-1 veli” postudur. Bütün Mevlevihanelerde hergün matbahın açılışında ve yemekten sonraki gülbankta Ateşbâz-1 veli'nin adı zikredilirdi.

Matbahta başta aşçı dede olmak üzere kazancı dede, içeri meydancısı ve bu laşıkçı dedeler tekkenin mürebblersiydiler. Mevlevi tarikatının can damarıydılar. Aşçı başı masrafı idare eder, tekkeyi çevirir, canları terbiye ederdi. Kazancı dede, aşçı dedenin yardımcısı sayılırdı. Halife dede de matbaha yeni girenleri yetiştirir,

¹⁴ Veled, *İbtidaname*, s. 162; Veled, Maarif, s. X,

¹⁵ Gölpınarlı, *Mevlânadın Sonra Mevlevilik*, s. 332; Sefine, 1. Cüz, s. 211

¹⁶ Gölpınarlı, *Mevlevi Adap*, s. 41

onlara Mevlevî usul ve erkanını talim ederdi. Meydancı şeyhin emri altındaydı, emirleri tebliğ ederdi. Mutfakta 18 hizmetli vardı¹⁷. Bu hizmetler ise şunlardı.

1) *Kazancı dede*: Gündüzleri matbahta bulunan bu zatın ayrıca bir postu vardı. Yâni makam sahibiydi ve tekke zâbitânındandı. Canların inzibatına bakar, onlarla sohbet ederdi.

2) *Halife dede*: Matbaha yeni girenlere yol gösterir, onları yetiştirirdi.

3) *Dışarı meydancısı*: Hücredeki dervişlere tarikatçının, yahut aşçı başının emirlerini bildirirdi.

4) *Çamaşırıcı*: Dedelerin ve canların çamaşırlarını yıkar ve yıkırtırdı.

5) *Âb-rîzci*: Aptesâaneleri temizletir, şadırvanın ve muslukların temizliğine nezaret ederdi.

6) *Şerbetçi*: Hücreye çıkacak canın şerbetini yapardı. Aynı zamanda dedeler, matbahı ziyarete geldikleri zaman onlara da şerbet yapıp sunardı.

7) *Bulaşıkçı*: Bulaşıkları yıkar ve yıkırtırdı.

8) *Dolaşıcı*: Kaplara bakar, kalaylanmalarına ve temiz tutulmalarına nezaret ederdi.

9) *Pazarıcı*: Sabahlan zembille pazara gider, alınacak şeyleri alıp getirirdi

10) *Somatçı*: Sofrayı kurar, kaldırırdı.

11) *İçeri meydancısı*: Matbahtaki canlara kahve pişirir, cuma günleri dedeler matbaha geldikleri zaman onlara da kahve sunardı.

12) *İçeri kandilcisi*: Matbahın kandilini temizler ve yakardı.

13) *Tahmisci*: Dedelerin ve mathahın kahvesini döverdi.

14) *Yatakçı*: Canların yataklarını yapar, kaldırırdı.

15) *Dışarı kandilcisi*: Dışarıda kandilleri yakardı.

16) *Süpürgeci*: Bahçeyi ve etrafı süpürürdü.

17) *Çerağcı*: Matbahın şamdanlarına bakardı

18) *Ayakçı*: Ayak hizmetine bakardı. Yeni gelen can genellikle bu hizmete verilirdi.

ATEŞBAZ TEKKESİNİN MEVLEVİLİKTEKİ ÖNEMİ

Ateşbaz'ın ölümünden sonra (öl. 1285) bugünkü türbenin altındaki mezar odasına (zir-zemin) defnedilmişti. Ancak Sultan Veled'in kızı Ârife Şeref Hatun'un oğlu Muzaffereddin Ahmed Paşa torunlarından Çelebi Abdüssamed Ateşbaz-ı Veli kabri'nin yanına bir zaviye yaptırıp vakıflar kurdurmuştur. Daha sonra ise bu zaviyenin ortadan kalktığı ve yalnızca türbe kalmış olduğunu biliyoruz. Daha sonra Abdulvahid Çelebi tarafından türbe tamir edilmiştir (1897)¹⁸.

¹⁷ Gölpınarlı, *Mevlevi Adap*, s. 396-398

¹⁸ Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, s. 332; H. Özönder, "Ateş- Baz Veli ve Mevlevi Dergahlarında Ateş- Baz Veli Makamı'nın Önemi", *S.Ü. 3. Milli Mevlana Kongresi*, (12-14 Aralık 1988) Konya 1989, s. 101,

Ateşbâz tekkesinin Mevlevilikteki önemini gösteren nokta ise şunlar idi: Ateşbâz tekkesi şeyhi Zabitânlar arasında sayılacak kadar güçlü idi. Zabitânlık görevi Mevlevilikte çok önemliydi. Yani özellikle ilk devirlerde Çelebilik makamına gelecek kişi Dergah Zabitânı denen dedeler tarafından seçilirdi¹⁹. Bu Zabitânlar ise, Mevlana, Ateşbâz ve Şems dergahı şeyhleriydi. Ancak Mevleviliğin iktidara bağlı hale gelişi ve Çelebilerin post kavgası bu durumu tamamen ortadan kaldırdı. Daha sonra Çelebiler, Osmanlı Sultanı tarafından seçilmeye başladı. Bundan sonra Şeyhlik makamına gelen kişilere yine çok defa meşihatlar Ateşbâz'daki şeyhle ya da Şems dedesiyle gönderilirdi. Bu durum Ateşbâz tekkesinin Mevlevilikteki önemini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Ateşbâz-ı veli hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Yani onun ailesi doğumu Anadolu'ya gelişi ve Mevlana ile ilişkisi karanlıkta kalan bilgilerdir. Mevlana'nın eserlerinde ve ondan sonra yazılan menkıbelerde Ateşbâz ilgili bilgiler olmaması da önemli bir durumdur. Bu durum bize Ateşbâz'ın 1270-73 yıllarından sonra dergahta önemli roller almaya başladığını gösteriyor. Özellikle Sultan Veled'inde Ateşbâz-ı Veli'nin feyizli derviş haliyle, Canların eğitimindeki rolünü görmüş çok etkilenmiştir. Çünkü yukarı zikrettiğimiz Sultan Veled'in İbtidanâmesinde Ateşbâz'ın ölümünden sonra geçirdiği sarsıntı bunu gösteriyor olabilir. İşte bu dönemden sonra Ateşbâz'ın makamı ve tekkesi Mevleviliğin sistemleşmesinde önemli rol almış, bu makam Mevlevihanelerin idaresinin ve Canların eğitiminin can damarı olmuştur.

Diğer tarikatlarda da matbah önemlidir. Özellikle talebelerin eğitiminde rol oynar. Ancak Mevlevilikte matbahın önemi, Ateşbâz'ın makamı olduğu için önemlidir. Ayrıca onun tekkesi de Konya'da Mevlana tekkesinden sonra gelir. Bütün bu bilgiler bile onun Mevleviliğin sistemleşmesi ve tarikatlaşmasında önemini göstermektedir. □

¹⁹Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, s. 396

KAYNAKÇA

- Barihüda, Tanrıkorur, Ş. "Bir Eğitimin Mimarisi: Mevlevi Matbah-ı Şerifi", Selçuk Üniversitesi, *Milletlerarası Mevlana Kongresi Tebliğleri* (3- 5 Mayıs 1987), Konya, 1988.
- Huart, N. Clement, *Mevleviler Beldesi Konya*, (trc. Nezih Uzel). İstanbul 1978.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlevi Adap ve Erkanı*, İstanbul 1963,
- Konyalı, İ.H. *Konya Tarihi*, Konya 1964.
- Önkal. Hakkı, "Konya'da Ateş -baz-ı Veli Türbesi", *İslami İlimler Dergisi*, sa. 1 (1975).
- Özönder, Hasan, *Konya Velileri*, Konya1980.
- Özönder, Hasan, "Ateş- Baz Veli Ve Mevlevi Dergahlarında Ateş -Baz Veli Makamının Önemi" S.Ü. 3. *Milli Mevlana Kongresi*, (12-14 Aralık 1988) Konya 1989.
- Sâkıb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Mısır (Kâhire) 1283 (1867), Matbaa-i Vehbiyye, 3c.

